

ADY ENDRE

Az Irodalomtörténeti Kézikönyv Ady-portréja nyolc nagy fejezetben mutatja be a költő munkásságát. Az olvasó itt az utolsó négy fejezetet találja meg. Könnyebb áttekintés és eligazodás kedvéért azonban itt adjuk az első négy fejezet tartalomjegyzékét is.

I. Életútja Nagyváradig. (1877—1900) (A felkészülés évei. I.)

Az Ady-család	
Formáló tájak, városok, iskolák: Érmindszent, Nagykároly, Zilah.	
Debrecen (1896—1900)	
Versek, (1899)	

II. Ady útja az Új versek felé (A felkészülés évei. II.)

Nagyvárad	
Nagyvárad publicisztikája: gondolkodásának forrásvidéke.	
Még egyszer (1903)	
Lírai érzéstömbök nagyvárad publicisztikájában	
A Lóda-szerelem genezise	
Az első párizsi út (1904)	
Az 1905-ös orosz forradalom hatása Ady gondolkodására s művészetére	
Ady darabontsága (A Budapesti Napló szerkesztőségében)	
Ismeretlen Korvin-kódex margójára (publicisztikája az Új versek születésének időszakában (1905—06)	
„Új” versek (1906). Születése, kritikai fogadtatása, motívumai	

III. Vér és arany (1906—1907)

Második párizsi út: Publicisztika	
Vér és arany, (1907)	
Ady dekadenciája (Halál-, Pénz-versek)	
A magyar Messiások s a Holnap idézése motívum	
Az ős Kaján	

IV. A forradalmi-versek kora (1908—14)

A korszak jellemzése	
Ady élete	
Az Ady-mű rendje	
Forradalmas világnézet—forradalmas líra	
„Szent Lélek karavánja” (A magunk szerelme forradalmi ciklusa, 1912)	
Ady „magyar” hangja 1908—14 között; Én-versek; kuruc-versek	
Istenes-versek	
Szerelmi-líra	
Az Élet—Halál motívum teljes kibontakozása: lírájának egyetemessége	
„Vallomások és tanulmányok”, 1911: irodalomszemlélet; irodalmi viták; viszonya a Nyugathoz; ars-poétikája	
Novellái	

V. „A MEGNÓTT ÉLET” (1914–19.) HUMANIZMUSA FELNŐVEKEDÉSE

„Az Élet szörnyüség, gazdag
S az én kicsufolt, szent sebeim,
Mint rózsák piros májuson
Egy világ testén fölszakadnak.

Most, ime, itt az életemnek
Átkos és bús magyarázata,
Sértő kinja, szédülete
Dölyfe, — ime, honnan erednek.”

(*A megnőtt Élet* 1915.)

Ady életmitológiáinak a legönértőbbjei s a legnagyobbjai közé tartozik ez a verse: *A megnőtt Élet*. Kedves fa-szimbólumát rejtette belé: „südaras múltjának” ágaiként látja az elmúlt éveit, s ezek lombosodtak ki a világháború alatt. A magyar Ugar szörnyüségait s a magyar Messiások tragikumát Európa csataterei s a legyilkolt, üldözött antimilitaristák bizonyították. — Nem csoda hát, ha Ady világháborús költészete a régi motívumok tudatos összefoglalása s az egész világot felvevő vászonra való kivetítése egyben. Adynak megadatott a legtöbb: aki *A magunk szerelme* táján mintha nemcsak a *Vér és arany* korának csillogásából vesztett volna, de lírája gondolati monumentalitása és sokrétűsége is kissé halványabb színben tündökölt — *A halottak éln*-ben önmaga klasszikusa lehetett: művészetének nagyságát lírai és gondolati egységének grandiozitásában mutathatta fel; az első világháborús embernek nemcsak magyar, de talán világviszonylatban sincs nagyobb megörökítője Ady Endrénél.

Emlékezés egy nyár-éjszakára (1917)

Hogy milyen hatással volt rá a háború kitörésének híre, arról *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című versében vallott. Nagyságát a kozmikus s a földi látomásoknak tudatos művésziességgel való keverése adja meg. A kezdősorok

Az Égből dühödt angyal dobolt
Riadót a szomorú földre. . .

János jelenéseit visszhangozzák: az Apokalipszis idejét látta Ady eljönni a háborúval. Kozmikus és földi jelenségek együttes művészi felvetítésével a pillanat rendkívüliségét akarta érzékeltetni.

Már a vers harmadik részében kiugrik az emberi társadalom látványából merített fő gondolat: „Csörtettek bátran a senkik És meglapult az igaz ember.” S ettől kezdve még háromszor ismétli meg rettenetes élményét: az emberben való mélységes csalódását. Ady a háború első hónapjainak tömeglelkesedéseire emlékezhetett, amikor még meg lehetett téveszteni nacionalista-soviniszta jelszavakkal a népet.

De benne van ebben a nagy versben, amely mintegy sűríti háborús lírája motívumait, A halottak élén Adyjának egy másik nagy mondanivalója is: „Véres, szörnyű lakodalomba Részezen indult a Gondolat, Az Ember büszke legénye, Ki, ime, senki béna volt.” Ady nemzedékének nagy élménye a Haladás-látványa volt: ekkor szálltak fel az első repülőgépek; a természettudomány újabb s újabb titkait derítette fel az anyagi világnak. Ady maga is korábban nagyszerű versekben ünnepelte a világ rejtelmességén diadalmaskodó emberi értelmet. (pl. *A nagyranőtt Krisztusok*) A pozitivizmus pedig már a bölcsélet nyelvén is megfogalmazta az evolúció tanában a XIX. század látványát: a fejlődést. Nálunk épp Ady egyik szellemi felnevelője, a Huszadik Század kolportálta ezt a spencerista filozófiát. S most egyszerre meg kellett érniök a jobbagnak, hogy hiába a szellem nagyjainak ez a hallatlan erőfeszítése: az imperializmus korában nem tudnak hatóan beleszólni az életbe. A kultúrák évezredek erőfeszítésén újra s újra átüt a nem kevésbé ősi lelki gaz: a káini ábrázata a világnak. Az Emberiség pedig hull a végzete felé. Ezt a mondanivalót *Tegnapi tegnapi siratása* c. verse sugallja a legpregnansabban:

Néztük: az Ember
Külömbje magas szivárvány-hídon
Istenülésnek amint neki-vág
És gazdagodik, mind-gazdagodó
Kényességekkel, új ingerekkel
S hogy mégis-mégis szép e hivalgó
Jószág: az Ember: maga a világ.

Itt olvasható Ady világháborús lírájának egyik nagy szimbóluma, a Tegnap is. Ez az egyszerű időhatározó költői nyelvén azokat az éveket keltette életre, amikor még lehetett reménykedni: hátha a progresszió törekvései sikerülnek, s egy tisztító forradalom kirántja a talajt éppen a háborúba való belesodródás alól.

Az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* három nagy motívumát — Ember, Gondolat, Tegnap — egy sereg Ady-vers visszhangozza: *A csillag-lovas szekérből, Új s új lovat, Vér: ós áldozat, Nincsen, semmi sincs, Utálni s nem törődni, Ifjuság babonás hitével, A megcsufolt ember.*

Ne rendeld romló nyámaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember,
Kapjon uj s uj lovat.

S fáj, hogy nem lehetek büszke arra,
Hogy ember vagyok.

— vallják monotonul az egymást követő versek. A lelki diszpozíció már korán, szinte a háború első napjaiban kialakult Adyban. Bizonyítéka ennek *Az Ősz*

dicsérete, amelyet pontos születési dátummal is jelzett: 1914. IX. 11. A korai inspiráló motívumon át (az Ősz) most a háborús önmagáról tett nagy vallomást. A Természet páratlan őszi szépsége az Élet mindenén átcsapó folyamatosságát sugallta neki. Nagy Élethimnuszai sorába tartozik a vers első strófája: „Él az Élet s az Élet nem beteg” — dalolta Ady. Kiénekelte azonban itt is háborús gondját:

Én tömeg-Mának nem adtam magam,
Nekem az Ember egy folytonos ember
S nekem semmi ma sem vigasztalan.

. . . .

S most hiszem el, hogy elhinni szabad,
Hogy milliókért élhet egy-nehány.

. . . .

Im, tábor vagyok gögben, egyedül.

A halottak élén nagy versei alkotják az ezt valló vonulatot: *A rabbiság sorsa*’ *Mégsem, mégsem, mégsem* ; *Az akarát cselédjei*. Az őrző népektől, a szent gyötrött sokaságtól határolta el magát Ady. Ebből fakadtak nagy emberátkai s kínzó kérdései egyszerre: „Már csufja minden állatoknak Isten hires sarja, az Ember” (*Mai próféta átka, E nagy tivornyán*) — „Zászlózott, hires nagy céljait Az Ember gunnyal megtagadta?” (*A mosti március*). Frazeológiájukban rokonok ezek a versek az Egó mindenekfeletti jogait hirdető kortárs filozófusok, esztéták gondolataival: Nietzschevel, Barrès-éval. Ha azonban a mélyükre nézünk, rögtön látjuk: felületi a hasonlóság. Ezen a különbségen át érthetjük meg Ady háborús gondolatait teljességükben: forradalmi, tegnapi Én-je élt tovább ebben az attitűdben. „Drága Tegnep, sebetlen homlok” (*Véresre zuzott homlokkal, Tegnepba élni belé*): így idézi Ady verseiben a régi Én-jét övező időket. Kulcsszavai ekkor lesznek az emberség, ma, régi. Érthető hát, hogy ez a nagy élmény adja meg a háborús Én-versek alaphangját. „S meghalt minden külön pokol.” (*Szent Liber atyám*) „Mert igazam volt, igazam volt” — üzenik *Az utolsó hajók. Szomorú hitvallás magamhoz* : ez a legigazabb s legjellemzőbb magáról beszélő verse s verscíme Adynak ekkor. De hisz hova is menekülhetett volna — amikor a tegnapi forradalmas tömegek a ma legriasztóbb jelszavait üvöltötték —, mint a változást váró, sejtő és sürgető tegnapi önmagához. Az Én felnövesztését ez magyarázza. A szavak más-más jelentést is hordozni tudó közösségén túl nincs hát semmi egyező vonás Ady gondolatai s az arisztokratikus polgári filozófia képviselői között. Hiszen ugyanez az Ady versben és prózában vallotta: „Nem milliónyi ilyen-olyan ember, de Ember az Isten ígérete S míg ember él, minden győzve halad Teljesülésig” (*Az Ősz dicsérete*). „Gaz volna az a képességes ember, aki az emberben, bármennyire lealacsonyítható, ma is, mint két évvel ezelőtt, ne

ugyanazt lássa. A küzdelmekkel megjavíthatót, a kitalált Isten irányába fejlődött, kik a Napot, az Életet, a Boldogságot fogják szeretni, mint a madarak és pogányok (*Madarak és pogányok*. Világ, 1915).

Élete a háború alatt

Adynak, az írónak a helyzete hallatlanul megnehezült a háború alatt. Volt idő, amikor csaknem teljesen egyedül maradt. Rákosi Jenő s a konzervatív tábor Gyóni Gézáról, a jobb sorsra érdemes, nem tehetségtelen költőről kiprovokált vélemény ürügyén indított hajszát ellene. Akaratlan eszköze volt Gyóni ennek a sovinizta politikának. 1915-ben pedig Ady még nem tudhatta, hogy alig egy-két év múlva ő lesz a háborús szenvedések nagy kiéneklője. Még egy utolsó kísérlet volt a Budapesti Hírlap támadássorozata a már felnőtt új irodalom kompromittálására. Ebben a vitában is, mint ahogy ezekben az években csaknem mindig, Móricz Zsigmond volt az, aki elsőnek állt ki Ady mellett. „Drága, jó barátom, köszönöm, hogy a szíved megint előbb s az én szívem helyett szólott” — köszönte meg Ady Móricz gesztusát. S ez a pár soros válasz konfesszióvá magasodott: „Most már azért is egész magyarságunkkal s erőnkkel megfogjuk s életben fogjuk magunkat tartani. Amit a Rákosiak elrontottak, megpróbáljuk majd megjavítani, s még ő rossz emlékeiket is elásni . . . érzem, hogy a jobbakat a Sors a hitványak miatt is, megtizedelve, de mégis megtartja.” (*Levél Móricz Zsigmondhoz*, Világ, 1915.) Csak Jászi Oszkár állt ki még így „Az elnémult felekezet” című cikkében mellettük.

Azokat szerette ekkor Ady, akik ki tudták vonni magukat a tömegőrületből, s vagy ellene szegültek, vagy legalábbis mást mondtak. Móriczot is ezért becsülte mindenekelőtt. S Tersánszky avagy Barta Lajos akkor szárba-szökkent tehetségében is erre figyelt. Ady tudta, s Móricznak küldött fenti levelében meg is írta: „most nincs igaz írás ideje.” Éppen ezért érezte az igazat mondó írókat annyira közel magához. Babits Mihály is ezért lett ekkor igazán társa: A *Recitativ* című kötetéről kritika helyett verset küldött *Babits Mihály könyve* címmel. Az Ady-ellenes támadások idején a *Játszottam* kezével c. régi verse ürügyén — amely a *Recitativ*-ban jelent meg — vált Babits is Rákosi Jenőék támadásának céltáblájává. S ekkor írta a Húsvét előtt-et is. Ezért látta hát Ady 1916-ban olyan embernek Babitsot, aki nem engedi magát sodortatni a háborús árral, hanem megmaradt humanistának. Verse nagyszerű és szép szavaival: „A sümpölygő aljak fölött: bércnek”. Ars-poetikus összefoglalása ezeknek a gondolatainak *Intés szegény legényeknek* c. verse. Mottója: „Becsületére jól vigyázzon minden nemes szegény legény” — fejezte ki hűen érzéseit. S intése nem volt felesleges. Ady nagy fájdalma: hogy liberális, sőt radikális barátai egy része is milyen megértő tudott lenni a háború iránt. S bár a legjobbak, Móricz, Kaffka, Babits, Tóth Árpád, Jászi Oszkár, Hatvany Lajos, hűek maradtak humanista eszményeikhez, különösen fájt neki a mindig nagyra

becsült Ignotus „mindent megértése”, „miért bölcsőbb és megértőbb ma, mint valaha?” — kérdezte háborús jegyzeteiről a Nyugatba írva. (*Ignotus háborús könyve*, Ny. 1917.) Egy másik glosszájában a naiv váteszt — saját magát — állította szembe az Ignotus-féle komoly írástudóval, az előbbi tisztábban látása mellett téve hitet. (*A föltámadt Jókai*, Ny. 1916.) A Budapesti Hirlappal való vitának volt következménye a Világgal való kapcsolatának megszakadása: az újság nem vállalta Ady utolsó válaszát Rákosi Jenőnek. S az elmaradt Ady-glosszákat — *Távol a csatatértől* címmel fogta ezeket egybe — a háborús szellemi atmoszférától fertőzött olvasók nem hiányolták, nem kérték számon. A háború okozta ezt a némaságot Ady körül. *Megmaradok virágos mezőkön* — válaszolta Ady a barátok s a hívek egy részének eltávolodására; utolsó strófája mintegy szellemi végrendelete lehetne.

Amit adtam: örökség s nem divat
S addig is, míg a Halál elhivat,
Magam vagyok: adó, jó s virágos.

*

Érzékenységet csak növelte majdnem teljes izoláltsága a lüktető élettől. A világjáró Ady most előbb Érmindszenten, majd Csucsán húzta meg magát, s jó, ha Pestre fel-felnézett néha. Döbbenetes magányáról maga vallott Hatvany Lajoshoz küldött levelében: „a keresztesháborúk idején élhetett úgy odujában egy-egy leromlott úr, mint én most. Sopánkodó, remegő öregeimet őrzöm egy feneketlen sarú, vigasztalan, hideg faluban. Mutatnom kell magam bátornak, egészségesnek, holott minden nyavalyát magamban érzek . . . Híreim persze nem a lapokéi, hanem be-beállít egy ijedt cseléd vagy szomszéd paraszt: »Az éjszaka három órán át ágyúzást hallottunk.« »Máramarosszigetet felperzselték, Szatmár alatt vannak a muszkák«. Úgy hiszem vagy nem hiszem, idegeim állapota szerint, mint az újsághíreket . . . Dolgozni nem tudok, megpróbáltam naplószerű feljegyzéseket e napokról. De gyáva vagyok s őszintén szólva nem látok semmit jól. Ha meg azután ezt írnám meg, ez vers volna, s írjon a fene verset. . .” (1914. X. 4.) Levelének utolsó mondatait erős túlzásként kell olvasnunk, hisz pesszimizmusával volt a legtisztábban látó szelleme korának, amiről éppen 1914-es őszi versei vallottak.

„*A halottak élén*” *motívuma*

Magányosságát aztán úgy is próbálta feloldani, hogy állandóan foglalkoztatta a harctérre menés gondolata. Együtt akart lenni a pusztuló milliókkal: vállalni akarta szenvedéseiket. S ha erre nem is került sor, megírta kötet-címet is jelentő nagy versét, *A halottak élén*-t. A biblikus hangvételi vers egyetlen azonosulási gesztus a háborútól szenvedő emberiséggel. Kezdőképei a Jelenések könyvét idézik: a Mező említésével Ady az egész emberi világ felé

kitárta testvériesülni akaró karját, mint Beethoven Schiller Örömdójának szimfóniája kórusává való emelésével. S ahány strófa: annyi együttérző szó az áldozatokkal, halottakkal csakúgy, mint azokkal, akik vele együtt kiszorultak a háborús életből. Pánhumanizmusának talán legnagyobb vallomása ez a verse: a sorsos Comte-i hatás most is helyes úton vezérelte. S ez az ölelő, kitárt kar segíti őt abban, hogy individualizmusától is megszabaduljon.

„Be sokáig várakozóék
 Én, árvult, társtalan Kain
 S ím, hirtelen érkeztek hozzám
 A társaim, a társaim,
 Levitézlettjei a kedvnek.”

„Be szép, kísértetes világ, Be jó nekem, be szép nekem”. — Így s ezért bukott ki ez a végső vallomás is Adyból.

Együttérzésében internacionalizmusa s patriotizmusa is megszólalt: a szerb komitációs szíve, akit Weiss Manfréd golyója talált el, csakúgy fájt neki, mint a magyar *Nótázó vén bakák*, *A mesebeli János*-ok pusztulása. Milyen szeretettel írt a harctéren is dalolni tudó népről! A nótázó vén bakák, a mesebeli Jánosok ekkor kerültek be költői jelképei közé. A versekből a forró népszerűséten túl kihallhatjuk a kritikát is a céltalan népi hősiességgel szemben (*Krónikás ének 1918-ból*). De mindenekelőtt állandó mondanivalóját ismétli: mindenképpen azonosulni a lövészárkokban küzdőkkel, a háború terheit legigazibban viselőkkel.

„*Ember az embertelenségben*”

S megírta Ady azt a nagy versét is, amelyben magyar gondjai s humanizmusa egyszerre szólaltak meg. *Ember az embertelenségben* a címe ennek a hatalmas poémának. Két sora — *Ember az embertelenségben, Magyar az űzött magyarságban* — nemcsak a „legszebb szó” volt a háborúra, de — még Ady artisztikus tömörítő nyelvi képességét ismerve is — egyben megrendítően plasztikusan adta vissza ekkori portréját. A versben a humanista Ady minden szava együtt van: a tiltakozásé csakúgy, mint a Tegnap siratójácé, a szenvedőé éppúgy, mint a változás áhítójácé. Formájában pedig a régi magyar líra jere-miádjaira, panaszló szoltáira emlékeztet ez a nagy vers.

A háborús Isten-versek

Menekülés az Urhoz : ez a verscím fejezi ki igazán a háborús évek istenes-költészetét. S önmagában magyarázat arra, hogy *A menekülő élet* óta nem buzgó lírai forrás ismét egy ciklusnyi nagy Ady-verset lökött ki magából. A háború roppant nyomása, az emberben való teljes csalódás nyitotta meg újra ezt a

lírai ihletet, s a rettenetes alternatívát — S mert szörnyűséges, lehetetlen, Hogy senkié, vagy emberé Az Élet, az Élet, az Élet — korrigáló „harmadik”-ként mint „legjobb Kísértet” jelenik meg a „van-vagy nincs Ur”. Ady mindenképpen meg akart kapaszkodni a dehumanizálódott világban: az egész versen érződik, hogy szuggerálja magának ezt a Valakit, akihez menekülhet (*Menekülés az Urhoz, A gyávaság istenessége*).

Szinte a háború első óráiban megírta hitelesnek ható archaizálását: *Ésaiás könyvének marzójára* c. prózai zsoltárát s benne így vonta kérdőre az Urat: „Mi jókedvet csinál az Urnak, hogy csak mutogatja az Embernek nagyszerű célját . . . Miért keresi meg bennünk . . . a mi ősi vadságunkat. . . ?” A nagy művésziességű írás kicsengése végső pesszimizmusával hangzik egybe: „vigyázók, hiába vigyázunk mert újra és újra leesik a sárba az Embernek arca.”

Istenes verseinek hívó szava ekkor gazdagszik egy új jelképpel, Jézussal: *A nagy hitető, Volt egy Jézus, A szamaras ember* — versei sorában így idézi alakját s példáját: „. . . minden költők költője voltál”, mondja róla. Az emberek bűneit magára vállaló, „másokért küzdő” Krisztus bibliai alakját keltegeti s vele egyben azt a másik emberiséget, amelyik ilyen „szent elgondolás”-t tudott utódaira hagyni. Az Ő példája segít oldani sötét pesszimizmusát, hisz

Mindig volt titkos, valami s
Názárethje az emberi Jónak,

(*Hozsánna bízó síróknak*)

Jövőt idéző hangok

Tisztánlátása segítette Adyt, hogy felismerje: a háborúért az ember a felelős. Gondolatai itt s ebben váltak el pacifista kortársaiétól. A marxista Ady-portrénak köszönhetjük azt a mély értelmű felismerést, hogy már-már embergyűlöletbe forduló pesszimizmusa önmagában is forradalmi érzelem volt. *A halottak élén* verseiben az Ember hol kis-, hol nagybetűs formájával találkozunk. Ha kis betűvel írta: a háborúban önmagukat is bemocskoló kortársairól írt. Ha naggyal: a háború előtti, magasra emelt fejű Emberre emlékezett.

S láthattuk: a háború elleni szenvedélyes tiltakozás csak egyik nagy gondolata volt az 1914—18 közötti évek Adyjának.

Mag hó alatt c. verse szinte leltári pontossággal összegezi mindazt, amit eszményeiből meg akart őrizni: régi hiteit, a forradalommal terhes Tegnap-ot, jó magyarságát. Ezek voltak azok a nagy humánus értékek, amelyeket fel akart mutatni az új emberű új világnak.

De nagyon tanulságos az a publicisztikus remeke is, amelyet *Levél helyett Gogának*, a tehetséges román költőnek küldött. Goga új költői törekvésekkel indult, s ezért kerülhetett barátságba a Nyugat-mozgalom nagyjaival s Adyval is. A nacionalizmus azonban már 1914 előtt is jelen volt gondolkozásá-

ban. A háború kitörése után pedig ő is elveszítette tisztánlátását: gondolatait elborította a sovinizta hullám. Adynak nagy fájdalmat okozott barátja eltávolodása a humanista eszményektől. Cikke alkalom lett arra, hogy patriotizmusa s internacionalizmusa gyönyörű egységéről valljon: „Nem vagyok büszke arra, hogy magyar vagyok, de büszke vagyok, hogy ilyen tébolyult helyzetekben is megsegít a magam letagadhatatlan magyar magyarsága . . . Egy nemzet, aki súlyos shakespearei helyzetekben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet.” (*Levél helyett Gogának*, Világ, 1915.) Az emberiséget s a hazáját egyszerre szeretni tudó Ady nagyszerű vallomása ez a szubjektív aláfestésű cikk.

Versben is feltört nagy szeretete nemzete iránt (*A legoktalanabb szerelem*). S bár pesszimizmusa talán éppen a régi magyar hangjára emlékeztető verseiben (*Az eltévedt lovas*, *Két kuruc beszélget*, *Nagy tüzet csináltunk*, *Kurucok így beszélnek*, *A sirató siralma*, *Ifjúság babonás hitével*) a legsötétebb tónusú, mégis, még ezen a színen is átütött olykor a csak azért is! jövőt idéző optimizmusa (*A tábortűz mellett*).

„Ne bántsod, azért csak tovább vitézkedjünk

.

Sötét a világ, kell tűz, ha lobnyi,

Kell a gyújtáshoz mindég újból fogni.”

Gogának valló írásának verses párja: *Emlékezés nagy halottra*. Alcíme: *Jean Jaurés emlékének*. S ezekben az írásaiban mintegy kulminált életművének egyik nagy vonulata: nacionalizmus-ellenessége is. Gondolkozásának páratlanul humánus eszmevilága tette képessé Adyt arra, hogy a világháború kritikus napjaiban is hű maradjon régi önmagához: patrióta és internacionalista legyen egyszerre.

*

Csinszka-szerelem — „*Csinszka-versek*”

„Ebbe a nagy sötétségbe — az elűzött Léda helyett — egy intézeti lányt fúj be a végzet. Míg szívét az utolsó látomások zúzzák, a vén legénynek van ideje ezért a lányért harcolni s mint feleségével összebújni s együtt bujdoskolni.” (NÉMETH LÁSZLÓ: *Vitathatatlan Ady*, *Kisebbségben*, I—II). A tízes évek elején egy svájci lányinternátusban tanult Boncza Berta, Boncza Miklós Tisza—párti országgyűlési képviselő lánya. Itt került kezébe a Vér és arany. Leveleivel ettől kezdve kereste fel a költőt. A levélismeretségből egyre sürgetőbb meghívások csaptak ki, míg aztán Ady 1914 tavaszán ellátogatott Csucsára, a Bonczavárba. A látogatásból lánykérés lett (*A Kalota partján* örzi ama lánykérő 1914-es pünkösdi emlékét), majd küzdelem a konokul ellenkező apával. Végül is 1915 tavaszán esküdhettek meg.

Mindent jelentett Adynak ez a szerelem: a lányért való harc idején narotikumot az első háborús hónapok megrázó valóságával szemben. A házasságban pedig az „összebúvó félelem óráit”. Adyt ekkor nemcsak irodalmi fórumokon támadták, de szinte az életére törtek: katonai felmentését szándékosan késleltették, névtelen levelekkel fenyegették, csendőrökkel zaklatták. Valósággal vergődött Ady a háborús hétköznapokban. Életerői is lassan fogyatkozni kezdtek. Nem volt könnyű emberi ügy ez a házasság, hiszen Csinszka jóval fiatalabb volt s még „parádézni” szeretett volna e sír felé hajló élet mellett.

A Csinszkához (a név Ady játékos kedvének szülötte) írott versekből mindez élénk tárul. Semmi sincs már ezekben a Léda-zsoltárok díszreiből, olykor már-már szinte fülledt erotikájából. Magát őszintén megmutatók a feleségéhez írottak.

Nézz, Drágám, kincseimre,
Lázáros, szomorú nincseimre,
Nézz egy hű, igaz élet sorsára
S őszülő tincseimre.

.

Ha te nem jöttél vóna,
Ma már tán panaszló szám se szólna
S gúnyolói hívő életeknek
Raknak a koporsóba

(Nézz, drágám, kincseimre)

A „*Kis női csukák*” idején fogant ez a szerelem, s a kalandok mélyén munkáló vágy, „Egy teljes élet” igénye valósult meg benne. (*És mégis megvártalak*). A másik szerelmi vonulat, a Petrarca könyvére jegyzett ceruzasorok ugyan a halottak élén-ben is ott vannak; a ciklus azonban a Csinszka-szerelem előtti érzelmi fellobbanások hamuját őrzi.

Háború alatti szerelmes versei néha a népdalok tiszta hangjára emlékeztetnek (*Vallomás a szerelemről*). Újra és újra megszólaltatták az összebúvás emberi szándékát (*Őrizem a szemed*). Így mély társadalmi mondanivaló is húzódott meg bennük: az embertelen világ kegyetlen, dermesztő hidege ellen akarta magát védeni. A Léda-szerelem azon siklott ki, hogy ezzel a tartalommal nem telítődött, nem tudott felnővekedni az emberség magaslatává, védő bástyájává. S a Csinszka-versek szókincsükben is tanúsítják, hogy Ady háborús konfesszióinak igazi párjai.

Tarts meg tegnapnak, tanúságnak,
.
Tarts meg engem ígérő Múltnak.
Tarts meg engem, míg szögek vernek,

Véres szívemmel megbénultan,
Mégis csak tegnapi embernek.

(*De ha mégis?*)

Bizonyára nem túlzás kimondani: a Csinszka-versekben kulminál Ady szerelmi lírája. A szerelem legősibb funkciójával és legmagasabbrendű humánumával teljesek e versek!

*

„*Elégedetlen ifjú panasza*” (1918)

Ady gondolkozásában a háború első pillanatától ott élt a változás vágya. Olyan nagy versét, mint a *Mag hó alatt*, még 1914 őszén írta. S ugyanakkor született *Új s új lovat* c. verse, amely nemcsak az Emberben való végső hit nagy himnusza, de a változás akarása és sürgetése is. Istenhez forduló mozdulata erre tendál, a biblikus burok ezt a kettős tartalmat rejti:

„A végesség: halhatatlanság
S csak a Máé a rettenet,
Az embernek, míg csak van ember,
Megállni nem lehet.”

A volt szebb Emberiséget, az emberi múltat, a humánumot féltette Ady a háborúban (*Intés az őrzőkhöz*), s ebben a helyzetben, 1914–15 körül csak az *Új s új lovat* örök humanista mondanivalóját lehetett monomániákusan ismételnie.

Ady gondolkozói, emberi nagyságát mi sem mutatja jobban, mint hogy 1917 tájától kezdve nem egyszerűen az elvont jövőt emlegeti: hirdetni kezdi ismét a megváltó forradalmat. 1917. január elején már így írt öccsének, Ady Lajosnak: „No, szenvedek, de mégis hiszek abban, hogy ki kell bírnom ezt a poklot, át kell repülnöm. Bele kell még szólnom az új és furcsa világ zsidadt megindulásába. Koporsószegezésnél s koporsónyitásnál ott akarok lenni s ott leszek, Életem: ez — ez a remény, meg a nyavalygásom” — ismétli meg s nyomatékosítja ezzel is, hogy mennyire várja a változást.

A tömegek, amelyek egykor a háborút éltették, közben alapos iskolán mentek át: 1917 végén, 1918-ban már sztrájkokkal s a katonai fegyelem megtagadásával válaszoltak a militarista államnak. Oroszországban győzött a forradalom. Lenin első tette a békedekrétum volt a világ népeihez. Ady ekkor már nagybeteg: versei megritkultan születnek. De van szeme még így is, hogy felfigyeljen a forradalmasodó világra. 1918 nyarán, amikor — az embervérre telhetetlenül szomjas pióca — a háború elhúzódása miatt, már az 1900-ban születettek behívására is sor került, megírta *Elégedetlen ifjú panasza* c. versét, amely nyílt beszéd volt a tisztító forradalom mellett. Formájában, költészetünk hagyományos genre-jét, a lírai helyzetdalt választotta keretül. A háború

egybemosta az egész világot: ez Ady rettenetes látomása. Úgy óhajtja most ismét a megváltó forradalmat, mint Az Illés szekerén idején: valósággal szerelmesen hívogatja: „Óh, forradalmak, miért késtek?”

Ady az októberi forradalom hónapjaiban, halála

Életének talán legigazabb szavú tanúja, BÖLÖNI GYÖRGY írja: „Amint Petőfi lába alól kihúznók a talajt, ha kikapcsolnók 48-ból, úgy Adyt sem lehet elvágni 1918-tól. Ezernyolcszáznegyvennyolc a Petőfi és ezerkilencszáztizen-nyolc az Ady beteljesülése volt.” (Az igazi Ady, 299. o.) Ady és az októberi forradalom kapcsolatát illetően Bölöninek ezek a szavai iránytmutatóak lehetnek a számunkra. 1918 őszére még súlyosabbra fordult Ady betegsége: nehéz fájdalmak gyötirik, beszédje ki-kihagy, de azért szenvedélyesen figyeli a sürgött és várt forradalom eseményeit: „... a háborús és forradalmi káoszba érkezett Budapestre. Oda akarja magát adni az eseményeknek. Mindennek, ami jó, mindennek, ami lesz: látható fejévé nő Károlyi Mihály. S Ady üdvözlő táviratot küld Károlyi Mihálynak ... akarta az érintkezést a forradalommal ... lássák: hozzájuk tartozik, az övék ő, Ady Endre.”

S érthetően, a forradalom is demonstrálni akarta, hogy Adyt költőjének tudja. A kormányban ott volt leghűségesebb barátai egyike, Jászi Oszkár, s a forradalom mellett volt lapjaival Hatvany Lajos is. Az ő ösztönzésükre üdvözölte a Nemzeti Tanács Adyt, aki meghatottan válaszolt, s köszönőszavaiban a magyarság s a forradalom sorsáért aggódó költő hangja szólalt meg.

Még aláírta a legjobb entellektüelek nyilatkozatát a magyar értelmiséghez. S még életében megkapta *A halottak élén*-re Tóth Árpád, Schöpflin, Bölöni értő szavát. Maga *A halottak élén* is szinte az utolsó pillanatban érkezett jóvátétel volt a háborús évek némaságáért. 1914 márciusától nem jelent meg kötete: a megtévesztetteknek nem kellett Ady ekkor. *A halottak élén*, amelyet Hatvany segített kiadni, mintegy antológiaszerű válogatás Ady háborús lírájából. 1914–18 közötti termésének másik része, *Az utolsó hajók* címen poszt-humusz könyvként került az olvasók kezébe. (1923)

E kötet végén kapott helyet Ady utolsó verse: *Üdvözet a győzőnek* (Ny. 1918. XI. 16.). Ez a megrendítő-könyörgő írás a győztes entente-nek volt adressálva. Halálos betegen még egyszer elmondta, hogy a háborút a forradalmi indulatok levezetésére robbantották ki az egymással szemben álló nagyhatalmak. Végső megszólalása volt ez a vers Ady magyar hangjának. S utolsó nyilvános szavaiban, amelyeket a Vörösmarty Akadémia — amely az új magyar irodalom nagyjait tömörítette a hivatalos irodalmi társaságokkal szemben s első elnökévé Adyt választotta — alakuló ülésén mondott, ugyanerről beszélt: „... ennek az elkockázott országnak és szerencsétlen magyarságnak még minden joga megvan az élethez ... nem búsmagyarkodást aka-

runk, hanem protestációt, föllebbezést és bátor kiáltást a népek hazája nagy világhoz.” (HATVANY I. 166.) KRÚDY GYULA emlékezéseiből úgy tudjuk, hogy voltak fenntartásai az októberi forradalommal szemben: a szociális reformok igénye, az egészséges bizalmatlanság az új hatalomhoz dörzsölődzössel szemben, egyszóval a régi Ady türelmetlen hangja, forradalmár szkepszise volt ez.

1919. január 27-én halt meg. A forradalmi kormány saját halottjának tekintette: a Nemzeti Múzeumban ravatalozták fel. A temetés megrendezésére a szocialisták vállalkoztak: munkások álltak díszőrséget a koporsója mellett. A főváros népe úgy tisztelgett és hódolt a halott Ady emléke előtt, hogy sokaságával ellepte az egész Múzeum-kertet, sőt a körutat is. Ravatalánál, a sírnál a legjobb barátok: Móricz Zsigmond, Jászi Oszkár, Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Kunfi Zsigmond, Bíró Lajos, Kernstock Károly rótták le búcsúbeszédükkel kegyeletüket.

VI „A POÉTA ÉLETE”

Akarom, tisztán lássatok,
Akarom, hogy szeressetek.

A lírikus egyénisége, élete nyitott könyv az értő olvasók számára. Ha ez általában igaz a költőre, mennyivel inkább ráillik Ady Endrére: irodalmunkban nincs nagy lírai tehetség, aki ennyire szubjektív lírát írt volna. Ez a szembezőkő Én-centrizmus, szakadatlan önfelmutatása már a kortársak figyelmét Ady életére terelte. Verseit a „legőszintébb” önéletrajzként, önelemzéseként olvasták.

A műveiből kirajzolódó Ady-portré egy neuraszténiás ember arcvonásait mutatja: „Nekem ellenségem az élet”; „Iszonyú neuraszténiás vagyok. Rettegetes gyötrelmem minden írás. Csak éppen nem akarom magam még végleg elesni hagyni”. Leveleiből szakítottuk ki ezeket a vallomásokat. Az élet, sőt a természet legkisebb eseményei, rezdülései hatással voltak Adyra.

S ami költői létét illeti: az voltaképpen egyénileg színezett formája volt a polgári korszak művészenek, aki már a saját munkájából kell hogy megéljen, hiszen mögötte már nem áll a független alkotást lehetővé tevő vagyon. Innen érthetőek apró kompromisszumai, állandóan zavaros pénzügyei s az olyan megjegyzése, hogy „...szeretnék Adyhoz méltóbban élni”. A polgári világ szürke, sivár mindennapjai között dacolta ki a líráját.

A francia szimbolisták, akik igazi Én-jéhez vezették el, művészi életformájára is hatással voltak. A szimbolisták látták úgy az alkotói létet, mint a művészetre predestinált ember minden átokkal sújtott terhét. Ady is önmagát dobta arra a máglyára, amely a tehetségét állandóan vörös izzásban tartotta. Állandóan érezte-szenvedte a költői élet terhét. Legyezőre ráírta, emlékkönyvi dedikációban vallotta meg s verseiben sírta el: „El ne téríttesd

magad a fáradságos, bús, de mégis köteles, józan élettől, ha nagy okod nincs rá. Az a talentom valódi legyen ám! Még így is átok” — tanácsolta egyik rokonának. „Hánytatott ez a mi életünk, nehéz” — válaszolta elutasítását indokolóan egy kérdésre a már beérkezett pesti újságíró költő. Ezt a lelkiállapotot csak hallatlan öntudattal, magabiztossággal lehetett ellensúlyozni. Gőgjét s olykor tüskésen öntudatos magatartását kortársaival szemben egyként ez menti.

S ez az élet beszorítva a liberalizmus korának hazugul optimista magyar világába, amely szenvedéseinek okozója s lázadó művészetének inspirálója volt egyben; Ime: itt áll előttünk a Sors belső (alkati, személyes) és külső (társadalmi) burka — Ady életének — amely negatívumaival is hű tükre volt korának, — keretezői: „Pusztuló nép vezérei Mind-mind a bujaság bolondja” (*És most már*) — mentegette magát Ady. De több ez mentegetőzésnél: egyetlen tisztánlátása íratta ezt is vele. Mintegy betetőzése volt ez korábbi eredetű s később oly tragikusan teljesedett „jóslatai”-nak: „Nem kellett, amit fölkináltam? Majd jön idő, hogy kellene”. (*Egy harci Jézus-Mária*) Nagyságával és hullásával együtt volt Ady élete reprezentatív emberi sors is a század első két évtizedének Magyarországon.

VII. SZIMBOLIZMUSA, KÖLTŐI NYELVE, VERSTANA

Szimbolizmusa

A Parnasse lázadói — Verlaine, Mallarmé s mások — valósították meg a szimbolizmus művészi programját. Míg az előző irányzat ideálja a formai tökély, s ennek minél teljesebbé tétele érdekében költői még a személyiségről, az egyéni érzelmről is készek voltak lemondani — az impersonalíté elvét vallották —, a szimbolisták ismét felfedezték az Én-t, az ember belső — s szerintük igazi — valóját, mint a művészet kimeríthetetlen tárházát.

Verlaine-nel fordult meg a század: lírájában ismét az ember lett a poézis első tárgya. „Verlaine már az ember volt, az ember, a differenciálódott, a gyalázatosan őszinte ember . . . aki a világot . . . a szörnyű, önmagát vizsgáló, mély individuális lelki órákból ismeri: a világ csak az egyén megjelenítése . . . csak az létezik igazán, amit az én lát . . . minden ember: hérosz . . . minden földi epizód: dráma.” (Ady: *A belgák, Költők*, B. N. 1906.) Ady szavainál nehezen tudnánk érthetőbbé tenni, hogy mire is törekedtek a Parnasse hűtlenei, akiket előbb dekadenseknek, majd a múlt század 80-as éveinek második felétől szimbolistáknak neveztek. Ősüket Baudelaire-ben tisztelték, s nem is oktalanul. Baudelaire lírája az első igazi nagy visszahatás volt a romantika expanzív, eszméket, elveket látomásosan visszaadó költészetére. A saját Én-jét állította előtérbe, s az azon átszűrt érzéseket, hangulatokat dalolta ki. Kötete, a *Fleurs du Mal*, tudatos megkomponálásával egy olyan költői portrét adott, amelyet az önarcképen túl kortükörnek is fel lehetett fogni. Paradox költői

attitűd volt ez: a romantika nagy kritikusa jellegzetesen romantikus gesztussal támadt a lenézett ellenfélre. Nála, de különösen Verlaine-nél ez a művészi eszköz még nem vált egészen öncélúvá. Ady is azt írja, hogy „Verlaine-en már érzik, hogy önbűnös lelke mindazok helyett sír, kiket elnyomorított egy hitvány, hazug és hóhér társadalom.” (*Költők*) Másik valló írásában, *A belgákban*, kis túlzással, a Verlaine-ről mondottakat általában kiterjeszti a szimbolistákra: „...nem elefánt-toronyba zárkózott, gőgös bolondok. Látják ezek a napi életet is. Fáj az ő szívük minden emberi szenvedőért”.

Baudelaire-ék, Verlaine-ék tudatos művészi választásában nemcsak a romantika elleni tiltakozás, de a polgári világnak mutatott fintor is benne volt még. A polgári társadalom mindennapjairól vajmi keveset mond a dolgokat nevéen nevező líra: a szimbólum, a maga sokat sejtetésével — érzelmi-hangulati velejáróival — sejteti azt is, hogy ebben a világban olyan erők hatnak, amelyeket a költő, a művész is csak sejt, csak éreztetni tud. Már a szimbolizmus alapozói közé tartozó nagy formaművész, Mallarmé lírájából is hiányzik ez a társadalmi tartalom; a követők, a Samain-ek s mások pedig már csak a dekadenciát viszik tovább. (A szimbolisták mozgalma a németeknél és az angoloknál hódított különösebben: az előbbieknél Dehmel, George, Rilke, Angliában pedig Swinburne voltak legnagyobbjai.)

De hát mi is a szimbolizmus? Ady így magyarázza: „Az öreg allegórián ak... pompás megújulása... kivonata s megértetése az életnek... az élet csak jelekkel beszél... nincs semmi se készen, világosan kínálkozva magától... ez az ősművészet s ez a legújabb, tehát örök... együtt s összefogni az életet, dalt írva róla földrajzi könyvben is: ez az íróművészet.” Két, egyet mondó gondolata segít megválaszolni kérdésünket: az allegória megújulása; ez az ősművészet. Szavai a tudományéval egyeznek, míg ugyanis az allegóriában metafora és költői mondanivaló végig fedik egymást, a szimbólum, mintegy megelevenedett, önálló életet élő kép, amely szuggerálja, az olvasó lelkébe vési a mondanivalót.

S már saját szavai is érthetővé teszik, hogy az Ő szimbolizmusa alig-alig csúszik ki az értelem ellenőrző tekintete, rendező elve alól. TÓTH ÁRPÁD belülről értő szavaival világíthatjuk meg Ady kapcsolódását mind a Baudelaire-i művészethez, mind pedig a századvég dekadenseihez: „a homályos érzéstartalmakat felszabadító szimbólum-konkrétumok”-ban mutat hasonlóságot Ady művészete a Baudelaire-ével, tehát a „correspondance”-kat csak ezt s Ady magyarázó szavát szem előtt tartva lehet emlegetni. S a későbbieket? „Mallarmé és Rimbaud kusza és szeszélyes szimbólum-tömegeihez mérten Ady valóban magyar mérséklettel tartja kordában a maga jelképes beszédét.” A költemények egésze félreérthetetlenül szuggerálja a főtémát. (Ady költészetének viszonya elődeihez s a francia modernekhez. Ny. 1919.) Emlékezhetünk: SZINI cikke a dekadensekről micsoda perspektíva-táró hatással volt a kétségek között vívódó nagyváradi újságíróra. Szini ugyan a maga élő kuszaságában

mutatta be a mozgalmat, Adyban mégis a legjobb művészi tehetséget szabadította fel. BÓKA LÁSZLÓ figyelt fel arra a látszólagos paradoxióra, hogy *A lápon* c. 1903-as versében „egy varázslatos pillanatra egyensúlyba jutott . . . költészete egyetlen versben meglelte a jelképi ábrázolásnak azt a lehetőséget, mely nem elfedezi, hanem megjeleníti vizionárius erővel a valóságot. — S hogy erről az elért magaslatról visszarántotta őt a francia polgári költészet közvetlen hatása, vagy legalábbis hátráltatta fejlődésének ütemét” (Ady szimbolizmusa, ItK 1954. 2. 137.). S ezt példázó versként *A fehér csönd* c. Párizsban írottat elemzi. (1904.)

Az Új versek idején még annyira ragaszkodik maga Ady is a megtalált új művészi kifejezési formához, hogy pl. a nem szimbolista köntösű *A márciusi vénekhez* c. versét fel sem vette első igazi hangú kötetébe. Mai szemmel olvasva: szimbolista magyarság-versei is alig-alig azok a művészi alkotás eredeti — francia — értelmében. Áttetsző, átlátszó művészi burok azokon a szimbolizmus, amely a népi élet ismeretében könnyen lefejtethető. Szinte egyszeri olvasásra érthetőek ezek a versek. BENEDEK MARCELL sikerült kifejezését kölcsönözve, ezek megmagyarázott (felfejtett) szimbólumok. Művészetének ez a vonása aztán végképp elválasztja még a legérthetőbb, legnagyobb franciáktól — Baudelaire-től, Verlaine-től — is. Maga Ady védekezett ironikusan, amikor a *Vad szirttetőn állunk*-at érthetlensége miatt támadták: „Az én kis versemben, mely egyébként egy Rimbaud-vershez, vagy Verlaine-vershez képest valóságos tanácsi előterjesztés, véres húskapcsokról van szó . . .” (Szabadság, 1905.) Még Ady szavaival szemben is — amelyek a védett versre állnak — igazza van BÓKA LÁSZLÓnak: van néhány felfejthetetlenül nehéz verse (pl. *Az én koporsó paripám*), amelyekre mintha már a dekadens szimbolisták is hatottak volna.

A platán-fa álma s *Az elbocsájtott légió* viszont arra példa, hogy nemcsak magyar-forradalmas versei között találunk szép példát a már-már allegória pontosságú kép-értelem fedésre. Úgyszintén például az Új versekben útjára bocsátott hajót is mindig az értelem világossága mellett lehetett követni az *Új vizeken járok* programadásától az *Eladó a hajó* útját összegezõ vallomásán át, egészen *Az utolsó hajók*-ig. Valóságos „szimbólumalkotó képzelete” volt Adynak. Erről vall verseinek mitológiája is, amely szintén egész rendszerre kerekedik ki, s ez önlelkéből csakúgy táplálkozik, mint a történeti mitológiából. Erre BABITS már 1909-ben, a Nyugat első Ady-számában felfigyelt. Lírája magába olvasztott sok mindent az emberiség és a magyarság folklór és más kultikus kincseiből. Mindezt nagyszerűen ékesítik aztán a gondosan megválasztott színek (a fehér, a barna, a piros), amelyek mind-mind mondanivalóval telítettek.

Ugyancsak BÓKA LÁSZLÓ vetette fel azt a szempontot Ady szimbolizmusának magyarázatában, hogy 1908 után, mikor közönsége kiszélesedik a munkásosztály felé (rendszeresen írhat a Népszavába), s amikor a Világ körül

is gyülekezik a forradalmas intelligencia, megszaporodnak Ady közérthető szimbólumai. „...minél mélyebb Adyban a közösségi érzés, annak tudata, hogy harca nem magános harc és nem reménytelen harc, szimbolikája annál kevésbé egyéni jellegű. Ady szimbolikája ezentúl három nagy rezervátumból táplálkozik: a köznyelvből, a Bibliából és a magyar történeti múltból” (uo. 140.).

A halottak élén-ben marad el aztán egészen a második vonulat: a szimbolista Ady jelképei egyértelműbbek, sőt: egyértelműek lettek; könnyebben érthetők, világosak. Hangja kevésbé csillog, mint első köteteiben (főleg a *Vér és arany* idején). Mindez azonban csak lírája elmélyüléséről tanúskodik; a mondanivalót hangsúlyozza: ehhez csak a dísztelenül puritán művészi megvalósulás volt méltó.

Költői nyelve

Szimbolizmusa már költői nyelvét is determinálja: a vízió ennek a művészi alkotásnak a természete s velejárója. A látomás pedig csak képekben gazdag költői nyelven idézhető fel. Ady nagy tudatossággal törekedett nyelvileg is a legtökéletesebb, az ideál megvalósítására. Ennek szentelte egész lírai tehetőségét.

Köteteibe belelapozva, azonnal szembeötlő legeredetibb művészi-nyelvi vonása: hallatlan asszociatív készsége. *Egy avas kérdés* című versében pl. a jelző az olvasóban nem egyszerűen a régít, az ősit, hanem az egymásnak átadó nemzedékek kezén avassá is vált problémát asszociálja. Távoli fogalmak összetartozására ébreszt rá így Ady nagy tehetsége. Ezért olyan gazdag jelzőkben ez a lírikus. Tisza István Ady szótárában: „gyújtogató, csóvás ember” (*Rohanunk a forradalomba*), az új világot álmódó értelem „terhes, tüzes emberész” (*A nagyranőtt Krisztusok*), a forradalmi tűz szitása: „kurucleses éltünk” (*Elveszett hit : elveszíttek*), a változás reménye elhalásának ideje „éjesebb gyász” (*Véres panorámák tavaszán*). S folytathatjuk a példák szaporítását egyszerű felsorolással: „csókos valóság” (*Meg akarlak tartani*); „Idegen ölü, Ringató ölü, Félelmes ölü, Mélyvizű tavon” (*A tó nevetett*); „Dúlnak a csókos ütközetek” (*Héja-nász az avaron*); „S maggyilkos méreg lett belőle” (*A lelkek temetője*); „Tréfás falevelek” (*Párisban járt az ősz*); „Napszédítő tollak” (*Fölszállott a páva*); „S ahol halottasak az esték” (*A Duna vallomása*); „Borzolt, fehér Isten-szakállal” (*A Sion-hegy alatt*); „Nekünk nem kell savós, úri magyarság” (*Morognak a vénék*); „Lidérces, messze fény” (*Szeretném, ha szeretnének*); „Esett, szép, szomorú fejekkel” (*Négy-öt magyar összehajol*); „Május ez az embercserélő.” (*Bús Ahaszvérok májusa*); „Agyonnyargalt akarattal” (*Isten drága pénze*); „Egy kalendáriumi szomorúság.” (*Az elmaradt szomorúság*); „Mert hiába lett acélból itt a szív, Szép ember szívként szikrázni ha akar: A honi rozsdá megfogta, megette.” (*A Tűz márciusa*); „Egy örületen

szép hit miatt" (*Csaba új népe*); „Dalai a hű, bánatozó, Napverte, bús magyar nyaraknak" (*Kidalolatlan magyar nyarak*); „Esős, bántó, ködös volt Május, E fagyba-botló, léha hónap" (*A visszahozott zászló*); „Fenn zűrös, olcsó, kis komédiák" (*A perc-emberkéek után*); „Mikor az ég piros sátra alatt Játszódnak le hóhéros panorámák (*Véres panorámák tavaszán*); „Most gyertek szabad mellű örömök" (*Üzenet egykori iskolámba*); „Hatalmas, hős sudaras Múltnak Ágai gyönyörű éveim E véres idő-mosolyok" (*A megnőtt Élet*); „Sirathassam meg mégis csudálatos, Dacos, kicsi, árva én-nemzetemet, Békétlen, bűnös, büszke, bánatos; Jaj mióta csak sorsát éli szegény, Az öregebbik Sors mindig rá-tapos" (*A legoktalanabb szerelem*); „Most, a gyáva szemérmertlenség Kurjongató, rossz éjjelen" (*Intés szegény legényeknek*)... — s így gyarapíthatnánk a listát nagyszerűbbnél nagyszerűbb jelzős összetételekkel a végtelenségig.

Jelzőit metonymikusan is kiaknázza: „menőben bús világgá" (*Síppja régi babonának*): nyilvánvaló, hogy nem a világ, hanem a bujdosó kuruc a bús. Szép példát találunk erre *A magunk szerelmé*-ben:

„Ereklyékért kutatgatok,
Boldog Isten, boldog Isten,
Ha volna még.
S megcsókolok egy arcképet,
Régi képet,
Gyötört színű bánatosat,
A magamét.

A vers értő olvasója előtt ismét csak világos, hogy Ady pillanatnyi hangulatát vetítette rá egy régi arcképre. Merész téma ürügyén sem hagyja cserben Adyt költői leleménye: „Ajkaidon a nedves hazugság" — jellemzi az úri szűzet (*Uri szűz dicsérete*). Jelzőivel rokon módhatározói gazdagsága. S hogy az igékből mit tud kihozni, arra nagy bizonyíték lehetett a *Sírni, sírni, sírni*. Néhány új igét is alkotott, vagy újszerű szituációban használt: gögöli, ellovan. A *Májusi zápor után* is igéi sokaságával éri el nagy művésziességét: ködölt, gőzölt, áradt, ...sercent, zengett, tüzelt, szökkent, virult, táncolt, — valóban kiapadhatatlan bőséggel ontja Ady fantáziája az éppen odavaló igéket, hogy aztán rájuk tegye a koronát a csókolt-tal, amely már a vers mondanivalóját sugallja. S mindezt összefogja Ady művészi fegyelme, mely ha kell, tömörít, ha pedig a művésziesség úgy kívánja, ismétel. Saját költői nyelve tanúskodik egy korai verse igaza mellett:

„... a szó nekem ópium,
Pogány titkokat szívhatok belőle."

(*Egy csúf rontás*)

Tisztában volt a szó minden rendű funkciójával: a szórenddel, a hangsúllyal egyként.

S mi volt az a gazdag rezervátum, amiből ez a líra táplálkozott: ismét és ismét megújult? Szűkebb hazája, a Szilágyság tájnyelve, az állandóan olvasott Biblia, a kuruckor költészete s a városi élet, a mindennapok beszéde. Zeng ebben a költői nyelvben nagy elődeinek (Csokonainak, de Vajdának, sőt még Komjáthynak) az öröksége is. Így lehetett Ady költői nyelve irodalmunk egyik leggazdagabb szókincsű lírai beszéde. „a nyelv — élet és szentség” — hirdette apodiktikusan Ady. „...e nyelv az enyém, művészi és politizáló szerszámom” — jelentette ki vallomásosan a Nyugatban (1912.) Cikkek sorában izgatta a magyar nyelv ügye: *A költői nyelv és Csokonai, Van-e magyar nyelv*. A versírás ihletett pillanatait illetően titkolózó Ady ezekben nyíltan beszélt nyelvészetéről: „avult szavakat napfényre hozni, a nyelv lelke szerint új szavakat csinálni, új összetételeket, szerény gyönyörű tájszavakat fölkarolni s idegen szavakat magyarokká gyúrni” (Ny. 1910). Itt a titka hát annak, hogy miért találunk oly kevés idegen szót Ady verseiben, s arra is: hogyan lett egyik legnagyobb nyelvgazdagító lírikusunk. Nemcsak nagy elődeit olvasta ilyen titkokat kutató figyelemmel, de állandóan forgatta, lapozta a nyelvészeti folyóiratokat, s a régi magyar szógyűjteményeket is. Alázatos tisztelet élt benne a „hatalmas magyar nyelv” iránt; minden titkát tudni akarta, minden árnyalati szépségét napvilágra akarta hozni: a saját művészi tekintetével belelátottakkal akarta azt gazdagítani; az értelmén, esztétikumon túl még zeneileg is kifejezővé tenni.

Ahogy a nagy kortárs művészek, Bartók és Kodály a magyar és idegen népi s a külföldi kortárs muzsikát, Medgyessy az ősi kultúrák emlékeit, úgy vallatta meg Ady is a régít és saját korát, hogy nyelvében is nagy lírai tehetségéhez méltóan fejezze ki mondanivalóját. Így lett ez a líra a szó nemes értelmében vett modern, korszerű művészet.

Verstana

Szándékosan írtuk fel címként: verstana. Ady verselése annyira öntörvényű, hogy már-már külön verstant sejtet. Verselési készsége is bámulatos volt: Hatvany Lajos baráti kérésére Sappho egyik versét „kapásból”, pillanatok alatt fordította le (*Sappho szerelmes éneke*). Műve körül még életében, verseléséről pedig közvetlenül halála után szenvedélyes vita kezdődött FÖLDESSY GYULA és BABITS MIHÁLY között. Lényegében máig sem zárult le ez. Mindenestre értékes következménye lett, hogy az utolsó évtizedek legérzékenyebb esztétáinak fülmembránjait rezgettették át Ady versei, s mindennek igen sok, találóbbnál találóbb megfigyelést köszönhetünk.

Abban mindenki megegyezett, hogy a magyar verselés törvényeit tökéletesen ismerte már a Versek induló Adyja. A jambus, múlt századi líránk

kedvelt formája, „hangulati hazugságot” leplezett (NÉMETH LÁSZLÓ). Régi formájában nem volt alkalmas Ady mondanivalója számára. Ki kellett törnie a hagyományos verselési módból. Az Új versek zökkenett jambusú versei így születtek meg. Hogyan? HORVÁTH JÁNOS mértéktartó szavai igazíthatnak el bennünket: „Ha kezdetben Kiss József ösztönözte is, később e magyarba átjátszó jambikus verselésben is önállóan kombinált új változatokat, s az ő zenéje sohasem vált oly önfelelt lágyságúvá, mint a Kiss Józsefé.” (Rendszeres magyar verstan, Akadémiai Kiadó, 1951. 161.) „*Szimultán ritmus*”-únak nevezi HORVÁTH JÁNOS a nyugati időmértékes és a magyaros-hangsúlyos verselés egymásba játszatásából született verset. Ezzel a magyarral oltott nyugati verseléssel Ady új hatásokat tudott elérni. Az értelmi hangsúly kiemelése lett legfontosabb eredménye. A költő azonban, akinek fülébe „még „ősmagyar dal” rivalt, nem mondott le a nemzeti versidom hagyományos formáiban való megszólalásról sem: a rímtelen ősi nyolcas különösen kedvelt formája volt. (*Az anyám és én.*) Aminthogy a lírán iskolázott esztéta a sapphói, alkaioi strófát is felfedezni véli egy-két versében (*A percek aratója*). Ady merészségét verselésében is magyar elődei ösztönözték: Balassi, Csokonai, a kurucok, a XVI—XVII. század magyar protestáns lírája. A nyugatiak közül is azok hathattak rá, akik írói bátorságát hangulatilag igazolták (Verlaine, Rimbaud).

„Ugy kötöm meg a szívemet is,
Miként strófákkal kötöm meg a dalt.”

(*A fiaim sorsa*)

Klasszikus, nyugat-európai, magyaros s az utóbbi kettőből kevert „szimultán” ritmusú versidom már önmagában változatos, nagy művésziességet biztosítana Ady lírájának. Ő azonban nem állt meg itt: ahogy a verse mondja: strófákkal kötötte meg a dalt. HORVÁTH JÁNOS kézikönyvében nemcsak a ritmikai változatosságra találunk gazdag példatárat (— szimultán ritmusok, 9-es mintára felező tízesek, tizenegyes, tizenkettős; az ezekből adódó periódusok, s a nemzeti versidomban ugyancsak végigkíséri alakváltozatait; i. m. 187. —), de strófaalkotó útján is nyomon követi Adyt. A szokatlan sorkapcsolatokban s a strófarögtönzésben látja Ady igazi újságját. Konklúziója így hangzik: „... a magyar formákban inkább a strófabeli sorok számának és rímviszonyainak, mintsem a sorképletnek változtatgatása idézett elő sokféleséget, a jambusiakban a sorterjedelmek különfélesítése is jelentékenyen szaporíthatta a változatok számát.” (i. m. 163.) Említi aztán ő is Ady strófáinak azt a jellegzetességét, amit előtte is többen észrevettek: az így kreált versszakot következetesen végigviszi versén, mintegy szuggerálja, kényszeríti az olvasóra. Versének vizsgálói közül BENEDEK MARCELL például ebben látja legtudatosabb kötődését a régi magyar lírához.

„A versnek forrósága és belső ritmusa lesz a lelke. Nem az ügyes kimért-ség és csilingelő rímek” (*A Grand Guignol*, Vasárnapi Ujság, 1907). A szimbolizmust értelmező egyik nagy írásából ragadtuk ki ezt a mondatot. Csilingelő rímei neki aztán igazán nincsenek. (Kivéve az első kötetét.) Igen ökonomikusan bánik ezekkel, bár természetesen él a kereszt- és öllekző rímekkel egyaránt. Rímeinek strófaformáló szerepük és erejük van. (Rímmel artisztikum és mondanivaló együttes elérésére nevezetes példa a *Krónikás ének 1918-ból űlnék-jének átváltása ölnék-re* s ennek megisméltése.) Ritmus, eredeti strófaalkotás és rímelhelyezés együtt: nagyszerű eszköz a tudatosan alkotó Ady kezében a zenei hatásra. Ady verseinek erre a kísérőjére már első könyvében, 1910-ben felfigyelt HORVÁTH JÁNOS (Ady s a legújabb magyar líra). Amint-hogy verstanában is az ő többször idézett könyvének Adyval foglalkozó oldalai a legjobb kalauzunk (i. m. 160–67, 194.).

A Grand Guignol ürügyén tett vallomást a Vér és arany pompázó Adyja írta. Költészete útja ebben is az egyszerűsödés volt. A halottak élén korában a forrósággal már keveset törődik, a belső ritmus pedig gondolatritmusra vált át: a mondanivalót vési sokszorosán olvasói lelkébe. (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*)

VIII. UTÓKORA

Az Ady-mű sugallta irodulmi kezdeményezések

Életében maga hadakozott legtöbbet saját epigonjaival, utánczóival, „a kis népszerűsítő”-kel. Halála után az akkor fellépő nemzedéknek így vagy úgy állást kellett foglalnia az Ady-művel szemben. A pályatárs Babits még Ady életében, a halála után jelentkező Szabó Lőrinc a 20-as évek elején fejtette ki, hogy Ady nem folytatható. Gondolataikkal rokon, ha egészen más indokollással is, a marxista Révai József. Ő Ady líráját mint a század első két évtizede magyar valóságának adekvát szülöttét fogja fel, s a kor múltba süllyedésével magyarázza Ady sajátos költői hangjának egyszerűségét. Realista, népies lett a 20-as évek magyar lírája, amelyben, mint ugyancsak ő mondja másutt, 1919 kritikája is megszólalt.

A különféle érvelésű fejtegetéseknek abban feltétlenül igazuk volt, hogy Ady művészi eszközei egvediek, s ha egy nagy költő saját hangját akarta megtalálni, ezeket nem utánozhatta. Bár még ez az igazság is csak megszorításokkal helytálló. Maga a pályakezdő Szabó Lőrinc például a Vér és aranyra emlékeztetően lázadt a húszas évek magyar világa, a kevesek kezében levő pénz ellen, s óhajtotta a teljes emberi életet. Saját évtizedét „vaskor”-nak érezte. S Ady hangja tovább élt az Őt követő legnagyobb, József Attila zsengeiben, sőt itt-ott még nagy verseiben is. József Attila is úgy lett nagy költő, hogy ezt a hatást levetkezte, ill. más termékenyítő oltásokkal együtt olyasztotta be

nagy lírájába. Ady hatását, hangja folytatását ilyen — a felszabadító! — értelmében kell felfognunk. S így kimondhatjuk: felnevelte a legnagyobbat, József Attilát.

Ady életművéből a legkülönbözőbb kezdeményezések indultak. Lírája hatott a szomszéd népek talán leginkább a szlovák, de a román is említethetjük — költészetére is.

A József Attilára tett hatás mellett a legtermékenyebb kezdeményezést a már halott Ady életművéből a 19 után alakuló szocialista irodalomban kell keresnünk: „A magyar forradalmi szocialista irodalom fő gyökere, előzménye és kiindulópontja Ady Endre plebejus demokrata költészete lett: erre épült a későbbi fejlődés, szavait, pátoszát, teljes emberségét veszi példaként az egész későbbi irodalom; a magyar munkásosztály mint a jövő nemzetet vezető osztálya, mint a történelem kérlelhetetlen ítélete, a forradalmas tűz és lázadás az ő szavaival s képeivel öröklődik tovább” — olvashatjuk az e problémakört összegezõ „Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből” (Akadémiai Kiadó, Bp. 1962.) c. kötet előszavában. A csehszlovákiai Fábry Zoltánt például az első világháborús frontélményei s Ady akkor frissen megjelent kötete, *A halottak élén* eszméltetik rá valódi hivatására, s egy életre elkötelezik a progresszió mellett. „Emberségösszegezõ” lett szemében az Ady-mű, melyből a nehéz történelmi megpróbáltatások között is a humanizmus legmagasabbrendű normáit lehetett kiolvasni. S hogy mennyire Ady volt a szocialista elkötelezettségű magyar irodalom ős ihletője a két háború között, azt a magyar szocialista irodalom legkülönbözőbb műfajú s témájú művei sokrétűen bizonyítják.

A külföldi kortárs líra s a szocialista irodalom mellett irodalmunk legnagyobbjainak, Móricz Zsigmondnak, Juhász Gyulának, Tóth Árpádnak mutatott példát és adott bátorítást Ady költészete.

Az Ady-viták

„Meghalt? Hát akkor mért ölik
naponta
szóval, tettel és hallgatással is?
Miért békítik a simák alattomba
lány-duzzogássá haragvásait?”

József Attila „Ady emlékezete” c. verse nemcsak a hírhedt Toll-revizió sodrában született, de gondolatilag is egybefogja az ellenforradalmi korszakon áthúzódó-zajló Ady-vitákat: a konzervatívok egy részének változatlan Ady-átkait s az egykori Nyugat-társak közül az esztéták, a „simák” Adyt csupán művészé redukálni akaró törekvését. **SZEKÉFŰ:** Három nemzedéke volt a Bethlen-korszak értelmiségi bibliája. Ennek a nagy hatású könyvnek vezető gondolata — a hatalmon levőket 18—19-ben ért megrázkódtatások hatására —

— a 67 utáni korszak hangadó eszméjének, a liberalizmusnak a kritikája lett. SZEKFŰ az amúgy is vérszegény magyar liberalizmust tette felelőssé a vezető réteget s tágabban a nemzetet ért megpróbáltatásért. Így „értette” meg Ady nemzetét ostorozó líráját. „Két magyar sors a hanyatló korban”: könyve utolsó fejezete viselte ezt a címet, s benne SZABÓ DEZSŐ gondolatait visszahangozva, Tiszát és Adyt állította egymás mellé. SZEKFŰ e párhuzamos arcképe a legjobbakat valósággal felháborította: a legkeményebb, leggúnyosabb szavakat MÓRICZ ZSIGMOND mondta róla (Ny. 1920).

A 19 után triumfálóknak csak egyik felismerésük volt a múlt kritikája. Tudták azt is, hogy hatalmuk zavartalan gyakorlásához a nép támogatása szükséges. Az ellenforradalom megpróbálta zászlajának is megtenni Ady Endrét. „Az új magyar értelmiség bús, tragikus nacionalista költőt termelt Adyból” (Az igazi Ady, 35.) — figyelte elszomorodva az emigrációban élő BÖLÖNI GYÖRGY ezt az Ady-torzítást. Egy szubjektíve jó szándékú, szép könyv ürügyén és segítségével történt mindez. MAKKAI SÁNDOR: Magyar farsorsa c. nagyobb tanulmánya képviselte ezt a koncepciót s szolgáltatott még inkább ürügyet a tragikus Ady felnagyítására. MAKKAI könyvének nem lebecsülendő értékét az is kvalifikálja, hogy az Adyt már életében támadó legszélsőségesebb konzervatívok hangja ebben a vitában szólalt meg még egyszer (SZÁSZ KÁROLY bírálata). Már a húszas évek közepétől megfigyelhető, hogy a magyar értelmiségi fiatalság jobb felé tájékozódó csoportjai hogyan használják fel Adyt a maguk nacionalizmusának s haladásellenességének igazolására; az egész ellenforradalmi korszakon keresztül látni lehet, hogyan igyekeznek Adyt korától s harcostársaitól elválasztani.

A húszas években a háttér bővítésének volt alkalma és ürügye a kettészakadt irodalom vita BERZEWICZY ALBERT és BABITS MIHÁLY között. BABITS finoman, de érthetően különböztette meg a 19 utáni Nyugatot az Ady idejéből. Őt magát be is fogadta a hivatalos irodalom testülete, a Kisfaludy-Társaság. BABITS szavaiban legfeljebb csak bujkált az Ady-ellenszenv. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ a Toll-vitában, 1929-ben publikált, Az írástudatlanok árulása, Különvélemény Ady Endréről c. pamfletjében egyértelműen határolta el magát Adytól: líráját csaknem egészében kiutasította a nagy költészetből. KOSZTOLÁNYI cikke védhetetlen: egyéni megbántottságát egy olyan történelmi pillanathban vetítette rá az egész Ady-életműre, amikor a legnagyobb szükség volt e nagy progresszív érték minden sorára.

Az igazi Ady-portré kialakulása

Ahhoz, hogy Ady hű portréját meg lehessen rajzolni, ki kellett adni műveit. Nagy költőink között nem volt még egy, akinek írásait olyan mostoha sors érte volna életében, mint az Adyét: összes versei nem jelentek meg, több ezerre tehető eikkeiből a Vallomások és tanulmányok vékony füzetét ismerhette

csupán a közönség; novelláiból is éppen csak ízelítőt adhattak az életében pár kis kötetbe gyűjtötték. FÖLDESSY GYULÁÉ, Ady poéta adminisztrátoráé az érdem — kit még életében beavatott versei sajtó alá rendezésének titkába —, hogy az Ady-életmű jelentős része a két háború között kiadásra került: az összes versek (1930), az összegyűjtött novellák (1939) s publicisztikájából is két kötet: *Vallomások és tanulmányok* (1944) s már 1945 után a *Párisban és Napfényországban*. A FÉJA GÉZA gondozásában sajtó alá rendezett *Jóslások Magyarországról* (1936) c. kötetet kell még megemlítenünk. Talán máig a legjobb válogatás Ady egész publicisztikájából. A 30-as években pedig a progresszió törekvéseit segítette: része volt a magyar népies baloldal szellemi fejlődésében, radikalizálódásában. A demokratikus, haladó magyar gondolat legszebb XX. századi örökségét közvetítette egy indulása első szakaszában levő mozgalom számára, a fasizmus megerősödésének éveiben. A népiek korai, lényegében demokratikus korszakában, néhány író fejlődésében nagy szerepe volt az Ady-publicisztikának is.

A teljes, az igazi Ady portréhoz vezető gondolati utat is sok jó elmének az erőfeszítése követte: FÖLDESSY GYULA 1919-es Ady-tanulmányában az életszerelem mindent elborító látványára figyelt fel Adynál; BABITS MIHÁLY az Ady-líra rendjében próbált eligazítani. NÉMETH LÁSZLÓ tanulmányai sorában sok maradandó megfigyelést tett főleg az Ady-motívumok egymásból következésére, összetartozására. SCHÖPFLIN ALADÁR pedig 1934-es Ady-könyvében a kortárs Nyugat-nemzedék Ady-tudatát rögzítette: írása máig az egyetlen összefüggő pályakép Adyról, azonban szinte csak a versekre koncentrálván.

Az Ady-mű társadalmi értelme emigrációba szorult kortársai írásaiban kapott szót. HATVANY LAJOS is Bécsben írta meg „Ady világa” és az „Ady a kortársak közt” c. könyveit. Ez utóbbinak a bevezetése összegezi HATVANY Ady-képét, s így Ady értelmezésének is fontos állomása. Egy költő portréja nemzedékek munkája. HATVANY Ady-képének nagy érdeme, hogy BÖLÖNI, majd LUKÁCS és RÉVAI magyarázata előtt, az elsők között irányította a figyelmet a forradalmas Adyra, ha nem is hangsúlyozta Ady plebejus színezetű forradalmiságát, mint az említettek. Bevezetése koncepciója alapján polemizált itthon is az Ady útjáról letért, BABITS szerkesztette Nyugattal s a konzervativizmust korszerű formában képviselő Szekfü-i gondolatvilággal.

Ady utókorában a legszebb hely BÖLÖNI GYÖRGY 1934-es, Az igazi Ady c. könyvét illeti meg. Memoár, életrajz és az Ady-mű értő bemutatása egyszerre Bölöni írása, amelyet csak hitelesít, hogy olyan ember könyve, akinek ifjúkori élményei s férfikora életét determináló impressziói csaknem mind közösek voltak Adyéval. Ő mutatta meg elsőnek teljes gazdagságában Ady életművének kendőzhetetlen lényegét: forradalmiságát. Könyvének az irodalomtörténész szemében és számára külön nagy értéke, hogy felidézi a párizsi s a Léda-versek igazi hátterét, Ady Párizsát; az Ady-versek kevesek által tudott

keletkezési titkairól vall. S természetesen részletesen mutatja be Ady és a korabeli progresszió (Világ, Népszava, Huszadik Század, Nyugat) kapcsolatát. Elégtételt szolgáltatott Ady itthon rágalmozott század eleji kortársainak is (Jászainak, Kunfinak, Szendének).

LUKÁCS GYÖRGY: Ady a magyar tragédia nagy énekese c. cikke, amely a moszkvai Uj Hangban látott napvilágot 1939-ben, ismét fontos lépés volt Ady teljes értelmezésében. LUKÁCS a forradalmi helyzet objektív érlelődését csakúgy látta, mint a szubjektív készületlenséget a forradalomra, s ami ezeknek művészi, lírai kivetülése is volt: Ady magányosság-érzelmét.

LUKÁCS tanulmánya közvetlenül RÉVAI JÓZSEF — ugyancsak az Uj Hangban folytatásokban közreadott — Ady-könyvét előzte meg. Ma már látjuk, hogy ennek a nagyszerű könyvnek, amely szerzője legjobb korszakában, a Marxizmus és népiesség, Kölcsey Ferenc s a Magyar szabadság — világ-szabadság idején íródott, éppen HATVANY, BÖLÖNI és LUKÁCS munkái voltak a gondolati előzményei. Ami semmit sem von le nagy értékéből: boltozatos könyv a RÉVAIÉ, amelynek tartó oszlopai: a kor igazi történelmi problémái s az ebből magyarázott Ady-gondolatvilág és sajátos művészet. RÉVAI könyve sugallta elsőnek líránk nagy forradalmi demokratikus vonulatának felismerését: előbb a Petőfié mellé írta az Ady nevét, majd később József Attilát is velük látta együtt.

A felszabadulás utáni évek hozták meg az Ady-életmű teljes csűrbe-takarításának szándékát, s ennek birtokában majd végleges portrét rajzolhat róla az irodalomtörténet is.

Egyszóval: még az utókora is úgy alakult, ahogy *Az Anti-Krisztus útja* c. versében biblikus nyelvén, szimbólummal maga megfogalmazta sorsa, léte értelmét, s előre látta jövőjét:

„Az Időben, új emberekben,
Több lesz a megértő nemesség,
Bűnös testem nyelje a Föld,
Bűnös nagy példám a Jövő
S az Időben megszenteltessék.”

Varga József